

Symbolismus v podání Tancredi de Visan

Záviš Šuman

(Univerzita Karlova v Praze)

Vzhledem k četnosti různých básnických apologií by se mohlo zdát, že se první deennium 20. století soudobým francouzským básníkům a kritikům jeví jako svým způsobem období nikoho. Zpětně však můžeme říci, že např. Mendèsův pokus o rehabilitaci parnasismu působí jako zvetšlý anachronismus.¹ Pomalu nastupují pod různými etiketami rozličné modernismy (unanimismus Créteilského opatství, vitalistické doktríny, Jarryho patafyzika, postupně krystalizující a ještě se neustavivší čistá poezie, apollinairovský modernismus, Jacobovy experimenty s básní v próze² a mnohé další), a zatímco životnosti parnasistních postulátů jako by jednou provždy odzvonilo, vznikají první seriózní snahy podepřít soudobé básnictví koherentním, avšak nesvazujícím filosofickým systémem. Tancrediův *Esej o symbolismu* z roku 1904 se společně s pracemi jeho kolegů z revue *Vers et prose*³ vřazuje právě mezi tyto pokusy, přičemž všechny podobné snahy nacházejí oporu zejména ve filosofickém díle Henriho Bergsona. V roce 1904 bylo vydáno již několik Bergsonových zásadních děl, mezi nimi zejména *Esej o bezprostředních datech vědomí* (1888) a rozsáhlý spis *Hmota a paměť* (1896). Velmi významné a pro Tancredi zcela určující jsou pak dvě Bergsonovy stati: *Úvod do metafyziky* (1903) a *Život a dílo Félix Ravaissona* (1904), v nichž se Bergson zabývá mj. rozborem jedinečnosti básnického obrazu.

Třebáže Tancredi de Visan (1878–1945) patřil v prvním desetiletí 20. století mezi nejvýznamnější kritiky, literární historie na něho bezmála zapomněla. Krátce se o něm v monografii o bergsonismu zmiňuje Roméo Arbour, pouze několik řádek mu věnuje Marcel Raymond, rozsáhleji pak Michel Décaudin. Nejnovější tancrediůvskou

1 Srov. Jamkův rozbor Mendèsova obsáhlého spisu *Francouzské básnické hnutí od 1867 do 1900* (*Le mouvement poétique français de 1867 à 1900*, vydáno v roce 1903), Jamek 2015.

2 Srov. Šuman 2014.

3 První číslo této revue vychází jako tříměsíčník v květnu 1905 s téměř obrozeneckým mottem: „Défense et Illustration de la haute littérature et du lyrisme en prose et en poésie“, mezi přispěvateli kromě Tancredi de Visan nacházíme jména kritiků, básníků a prozaiků jako Francis Vielé-Griffin, Marcel Schwob, Henri de Régnier, André Gide, Émile Verhaeren, Jean Moréas, Maurice Maeterlinck, Pierre Quillard, Stuart Merrill, Robert de Souza, Albert Mockel, Nicolas Deniker, André Salmon (uvádíme podle tiráže). Revue vycházela od roku 1905 do roku 1914, celkem v 36 svazcích.

OPEN ACCESS

studií je článek Paula Gorceixe,⁴ který se však omezuje výhradně na kritické zhodnocení Tancredových rozborů belgických symbolistů. V českém kontextu Tancreda zcela jistě znal F. X. Šalda,⁵ kdežto V. Černý se o něm ve své bergsonovské studii⁶ nezmiňuje překvapivě vůbec.

Záměrem tohoto článku je tedy Tancreda-kritika připomenout. Budeme odkazovat zejména na jeho *Esej o symbolismu* (1904, dále ES),⁷ svým způsobem manifestační text, jakoby prozatímní,⁸ jenž však často velmi sugestivně hájí postupy symbolistické poetiky: autorův analytický jazyk, vždy ověřitelný či alespoň argumentačně průkazný, se zde mísí s vířením básnických obrazů, jež *per se* upomíná na symbolistické vršení a překrývání zdánlivě nesourodých metafor *Esej o symbolismu* se v roce 1904 může jevit rovněž jako anachronický počin, vychází totiž ve chvíli, kdy je symbolismus ve Francii dávno za zenitem, a nabízí se tedy chápat jej jako pokus o jeho rehabilitaci. Ve svých apologetických reflexích vychází Tancrede ze vztahu básnictví ke skutečnosti a vřazuje se tak do dobových úvah, ve kterých pojem skutečnosti, u Tancreda *nature*, prochází opravdovou krizí. Připomeňme v tomto kontextu např. Freudovy teze o rozštěpenosti osobnosti ve *Výkladu snů* (1899), kde se setkáme mj. s pojmy nevědomí a podvědomí, které ve svém výkladu symbolismu mobilizuje i Tancrede. Podle Poincarého a Einsteinových úvah o relativitě je čirá objektivita vlastně iluzorní a k podobným závěrům navzdory všem odlišnostem, jež zde můžeme ponechat stranou, dochází v teorii kvantové fyziky i Max Planck. Proměnlivý postoj ke skutečnosti, avšak i samo její ontologické vymezení, jakkoliv implicitní, představují podle Tancreda hlavní klíč pro třídění a diferenciaci jednotlivých estetických škol a směrů a jsou také, opakovaně právě ve jménu pravdy, přirozenosti, a tedy skutečnosti, ústředním jablkem sváru.

4 Srov. Gorceix 2008 Paul Gorceix je rovněž editorem dvou nejvýznamnějších Tancredových teoretických děl, *Eseje o symbolismu* z roku 1904 a rozsáhlého souboru statí *Attitude du lyrisme contemporain* z roku 1911.

5 Srov. Šalda 1935. Uvádí ho jako předchůdce Bremondova konceptu čisté poezie.

6 Srov. Černý 1992.

7 Další Tancredovy příspěvky nalezneme v těchto časopisech a antologiích: *Akados*, *Les Écrits Français*, *Écrits pour l'Art*, *Les Guêpes*, *L'Île Sonnante*, *Isis*, *Les Marches du Sud-Ouest*, *Mercur de France*, *Poème et Drame*, *Psyché*, *Le Recueil pour Ariane ou le Pavillon dans un Parc*, *La Revue de France et des Pays Français*, *Les Rubriques Nouvelles*, *Schéhérazade*, *Vers et prose*.

8 Tancrede sám upozorňuje, že nenabízí celistvý pohled, a své úvahy nazývá „membra disiecta“ (ES: 77). Komplexněji pak o symbolismu pojednává v knize *Attitude du lyrisme contemporain*. Jako ukázkou Tancredova esejistického stylu uveďme následující pasáž: „Jste tak zmitáni neovladatelnou vášní, že zatímco můj mozek stravuje žár, má krev vře, srdce mi div nevyskočí z hrudi a útroby mám naruby, přistupujete ke mně, berete mě za ruce, a díky vaší přátelské důvěře se mi záhy uleví. Když zevrubně líčím svou bolest, přicházejí mi spěšně na pomoc malebné, překotné a působivé obrazy. Jako kdybych se v kypivém toku valících se vět šířil okolním prostorem. Z hlubin krvácející paměti vyvstávají zasuté vzpomínky, líbezné a jímavé chvíle. Vyprávím o nich, abyste lépe souzněli s mým bolem. Ten či onen nadbytečný detail nákazu, jak se zdá, umocní, a proto jej opakuji a násobím. Črám podobizny a každé vnitřní dění zasazují do patřičné duševní krajiny. Vše splývá a slova se ze mne jen řinou. Záhy spatřím svůj bacil ve vašich očích, nakazím vás svým pocitem, a jsouce zcela v mé moci, budete zakoušet táž muka jako já. Nakonec se vás zmocní soucit, neboť jste mě cele, myšlenkou i srdcem, pochopili.“ (ES: 47–48; náš překlad)

Na pozadí této krize⁹ skutečnosti, a v básnictví najmě jejího zobrazení,¹⁰ tedy není překvapivé, že se Tancredi jako ostatně všichni symbolisté snaží o jakési znovusjednocení, nastolení původní, předzjednané jednoty, integraci. Tancredi poukazuje na omezenost a selektivní zaměřenost smyslového vnímání a v duchu Bergsonova *Eseje o bezprostředních datech vědomí* obhajuje gnozeologickou nezbytnost intuitivního zření,¹¹ kontemplace, sugesce. Právě takové nastavení má zajistit pravdivější a úplnější poznání. Červenou nití všech Tancredových úvah je pojem celistvost. Znovunabytí ztracené jednoty, které celá řada symbolistů tematizuje aktualizací mýtů o Ráji, Edenu atp., integrace, dostředivost, životnost, pověstné Mallarméovo *mot total* (celistvé slovo), skutečná provázanost metafyziky s básnictvím: ve všech těchto postulátech vidí Tancredi úlohu básnictví, které vymezuje jako exteriorizaci spontánního vědomí (ES: 24), jakousi mimorozumovou, resp. mimo pojmy se pohybující duševní činnost, již básník musí sugestivně postihnout. Nejde tedy pouze o to, zprostředkovat svůj vnitřní svět a svět předmětností. Důležitější je, aby básník ve čtenáři navodil podobné nastavení. Nedocílí toho sebedetailnějším popisem ani analýzou, vždy zci-zující, vnější, neosobní, postupem, který si činí nárok na definitivní a objektivní poznání, zbrání pranýřovaného pozitivismu. Básník, neztrácí naději a pokorně přijav svůj úděl, musí se snažit — řečeno pomocí oxymóra — o postižení nepostižitelného, které je s to docílit kýženého přesazení, a místy i mystického vytržení. Celistvost tedy není u Tancreda pouhý ideál, ke kterému by měl inspirovaný básník — prorok spět, ale rovněž axiologické kritérium (ES: 27, 68). Je zřejmé, že k němu v jeho očích dialektickým popisem, relativní a „chladnou“ analýzou dospět nelze: to jsou totiž prostředky pozitivismu, který Tancredi opakovaně připisuje parnasistům (ES: 6, 9, 28).¹² Navzdory vši snaze se jim podaří zachytit pouhé zdání, aparenci, neživou kostru abstraktních vztahů, tedy pouhý povrch; symbolisté naopak se svou vírou v ideál a ve své touze uchopit námět synteticky, hledající nové cesty a způsoby poznání, spějí k absolutnímu vcítění. Tancredi mluví o „sympathie intellectuelle“ (ES: 42), která se opírá až o jakýsi unanimitický předpoklad jediné duše/kolektivismu, resp. bergsonovsky zbarveného univerzálního vědomí.¹³

Historickou úlohu Tancreda nespátřuji v tom, že by přinesl nový a zcela originální náhled na symbolistická východiska. Za jeho významnější přínos pokládám to, že jako jeden z prvních předkládá filosoficky fundovanou analýzu vztahu mezi parnasismem a symbolismem. Ačkoliv Tancredi jistě úspěchy Parnasu přiznává, vytýká mu především jeho gnozeologické postupy, zejména „fakt“, že se parnasisté svým tématům nepřibližují, nepobývají u/ve věci samé, ale pouze ji obkružují zaměřující se analyticky toliko na korelace, tedy relační, rozumem postižitelné kategorie. Symbolismus se oproti tomu snaží s věcí splynout, postihnout ji zevnitř, a využívá proto introspektivních postupů. Právě v této Tancredově úvaze je nejcitelnější Bergsonův vliv,

9 Srov. Svatoň 2014.

10 Srov. i Šaldovu ranou studii „Synthetism v novém umění“. Šalda 1949: 21.

11 K těžko přeložitelnému pojmu „intuice“ u Bergsona srov. Hrdlička 2003.

12 Ke zhodnocení návaznosti francouzského symbolismu na parnasismus srov. Pelán 2015: 86–91.

13 O významu symbolu coby mostu mezi vnitřním a vnějším, a tedy také mezi já a ne-já, srov. Ěbert-Zeminová 2014: 17–31.

který se projevuje při vymezení parnasismu a symbolismu, kdy Tancredé odkazuje k Bergsonově hypotéze dvojího já,¹⁴ jakož i k jeho obecnějším úvahám o rozdílnosti mezi metafyzikou a vědou. Parnasista rozkladem na prvočleny zůstává abstraktní, neživotný, schematický, kdežto symbolista spěje k odhalení těžko postižitelného, základního a konkrétního. Nerezignuje totiž na zachycení životního vzmachu (ES: 55) a svými sugestivními postupy zaručuje též, že bude — podobně jako prorok — vyslyšen. Zatímco parnasisté hojně užívají alegorie, která je v Tancredově pojetí pouhou rétorickou okrasou, v duchu dualismu formy a smyslu (ES: 67, 68) lehce převoditelnou, a tedy nikoliv nezbytnou, symbolisté verbalizují svůj postoj pomocí symbolů. Toto vymezení však nechápejme jako pouhou tautologii: jedině pomocí symbolu, nepřevoditelného a nenahraditelného, tedy „absolutně“ nutného, může totiž básník dosáhnout onoho splynutí s univerzálním vědomím. Lze tedy říci, že roli bergsonovské intuice v básnictví podle Tancredé přebírá coby smysly postižitelná materializace duševního a duchovního právě symbol.¹⁵

Tento článek vznikl v rámci grantu GAČR č. 14-01821S *Pokus o renesanci Západu. Literární a duchovní východiska na přelomu 19. a 20. století*.

LITERATURA

- Arbour, Roméo. *Henri Bergson et les Lettres Françaises*. Paris : José Corti, 1955.
- Arbour, Roméo. *Les revues littéraires éphémères paraissant à Paris entre 1900 et 1914. Répertoire descriptif*. Paris : José Corti, 1956.
- Bergson, Henri. *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris : Presses universitaires de France, 1948, česky *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Přel. Boris Jakovenko. Praha : Filosofia, 1994.
- Bergson, Henri. „Úvod do metafyziky“. In *týž. Myšlení a pohyb*. Přel. Jakub Čapek, Josef Fulka, Josef Hrdlička a Tomáš Chudý. Praha : Mladá Fronta, 2002, s. 172–220.
- Čapek, Jakub (ed.). *Filosofie Henri Bergsona. Základní aspekty a problémy*. Praha : Oikoymenh, 2003.
- Černý, Václav. „Ideové kořeny současného umění. Bergson a ideologie současného romantismu“. In *týž. Tvorba a osobnost I*. Praha : Odeon, 1992, s. 303–355.
- Décaudin, Michel. *La Crise des valeurs symbolistes : Vingt ans de poésie française. 1895–1914*. Paris : Honoré Champion, 2013.
- Ébert-Zeminová, Catherine. *Textterritorium. V souřadnicích francouzského moderního písennictví*. Praha : Karolinum, 2014.
- Gorceix, Paul. „Une étude bergsonienne du symbolisme par Tancredé de Visan — Les Belges“. In *týž. Le symbolisme en Belgique ou l'éveil à une identité culturelle. Mélanges*. Tome I. Paris : Eurédit, 2008, s. 89–103.
- Hrdlička, Josef. „O intuici u Bergsona“. In Čapek, Jakub (ed.). *Filosofie Henri Bergsona. Základní aspekty a problémy*. Praha : Oikoymenh, 2003, s. 126–150.
- Jamek, Václav. „En attendant l'hécatombe : Le rapport Catulle Mendès sur l'état de la poésie en 1900“. *Acta Universitatis Carolinae Philologica, Romanistica Pragensia* XX, 2015, 1, s. 49–79.
- Papoušek, Vladimír a kol. *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha : Academia, 2010.
- Pelán, Jiří. „Francouzský parnasismus“. In Haman, Aleš; Tureček, Dalibor a kol. *Český a slovenský literární parnasismus: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno : Host, 2015, s. 38–93.

14 Srov. Bergson 1994: 74–80.

15 Srov. ES: 69.

- Raymond, Marcel. *De Baudelaire au surréalisme*. Paris : José Corti, 1985.
- Scott, Clive. „The Poetry of Symbolism and Decadence“. In McGuinness, Patrick (ed.). *Symbolism, Decadence and the Fin de Siècle*. University of Exeter Press, 2000, s. 57–71.
- Svatoň, Vladimír. „Evropská kultura a její krize: pohled ruského symbolismu“. *Svět literatury*, 2014, č. 50, s. 10–15.
- Šalda, František Xaver. „Henri Bremond“. In Bremond, Henri. *Čistá poezie*. Přel. Ladislav Kratochvíl. Praha : Orbis, 1935, s. 9–19.
- Šalda, František Xaver. „Synthetism v novém umění“. In týž. *Kritické projevy — 1. 1892–1893*. Praha : Melantrich, 1949, s. 11–54.
- Šuman, Závíš. „Pnutí mezi symbolismem a modernou: Kalíšek na kostky Maxe Jacoba“. *Svět literatury*, 2014, č. 50, s. 28–33.
- Visan, Tancrede (de). *Paysages introspectifs*. Poésies. Avec un Essai sur le symbolisme. Paris : Henri Jouve, 1904.
- Visan, Tancrede (de). *Attitude du lyrisme contemporain*. Paris : Mercure de France, 1911.
- Vojvodík, Josef. „1907: V proudu tvořivého vývoje“. In Papoušek, Vladimír a kol. *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha : Academia, 2010, s. 109–125.

TANCRÈDE DE VISAN'S VIEW ON SYMBOLISM

This paper analyzes Tancrede de Visan's early views on Symbolism as they appear in his foreword to the poetry collection *Paysages introspectifs* (1904). We put a special emphasis on some Bergsonian key notions, such as *intuition* or *élan vital*, and the way Visan uses them in order to distinguish the Parnass' methods from those used by the Symbolists.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Tancrede de Visan — symbolismus — Henri Bergson — parnassismus — literární kritika — francouzská literatura

Tancrede de Visan — Symbolism — Henri Bergson — Parnassism — literary critique — French literature

Závíš Šuman (* 1979) vystudoval bohemistiku a romanistiku na FF UK. Na téže fakultě absolvoval doktorské studium v oboru románské literatury, v jehož rámci pobýval jako stipendista na University of Oxford (Keble College) a na Paris IV, Paris-Sorbonne IV. V současnosti pracuje jako odborný asistent (ÚRS FF UK). Zabývá se zejména francouzskou literaturou 17. století. Nakladatelství Karolinum chystá k vydání Šumanovu disertaci *Konceptualizace mores ve francouzském dramatickém básnictví. Studie o francouzské tragédii v 17. století*. Kromě svých romanistických aktivit připravuje jako editor vydání *Sebraných spisů* Jakuba Demla (nakladatelství Academia). Je laureátem ocenění Prix Gallica 2013.